

Projev dr. Salomóna Lerner Febres,

Emeritního rektora Papežské katolické univerzity v Peru

Vzdělání a demokracie v univerzitním vzdělávání

Vážený pane profesore Tomáši Zimo, rektore Univerzity Karlovy,

Vážená paní náměstkyně ministra školství, mládeže a tělovýchovy České republiky,

Vaše Excellence velvyslanci a velvyslankyně iberoamerických zemí,

Paní doktorko Liliano De Olarte de Torres-Muga, velvyslankyně Peru v České republice a tajemnice Pro Tempore Iberoamerické ceny,

Vážené dámy, Vážení pánové,

rád bych poděkoval za laskavé pozvání velvyslanectví Peru v České republice k účasti na 23. ročníku soutěže Iberoamerická cena, kterou zaštiťuje Ministerstvo školství ČR, která nás dnes hostí. Je pro mě ctí, že zde mohu být s vámi při této slavnostní příležitosti, při níž se oceňují čeští studenti, zabývající se tématy spojenými se španělsky a portugalsky mluvícími zeměmi kontinentu, odkud pocházím.

Měl bych také přednostně zmínit vzdělávací instituci, která nás dnes hostí. Univerzita Karlova v Praze, jedno z nejstarších středisek vysokoškolských studií v Evropě, nedávno oslavila 670 let své existence. Tatonejvýznamnější univerzita doprovázela život své vlasti od 16. století. Mohu skromně poznamenat, že instituce, z níž přicházím, loni dovršila teprve první století své existence. Z Papežské katolické univerzity v Peru zasíláme pozdrav a vyjadřujeme obdiv svému protějšku a doufáme, že vztahy mezi našimi vzdělávacími institucemi budou v brzké budoucnosti bližší, stejně jako mezi našimi dvěma národy.

Již od počátků je vzdělání podstatně spojené s naší povahou společenských bytostí. Tak jako člověk je charakterizován jako „živočich rozumný“ (zoon logon echon) nebo jako „živočich politický“ (zoon politikon), můžeme říci, že je také „bytostí předurčenou k učení se“.

Empirické pozorování růstu lidských bytostí nám umožňuje vidět, že už i děti se intuitivně učí přizpůsobit se prostředí, v němž žijí, přijímají jazyk svého sociálního prostředí, a tak nacházejí své místo ve světě, aby mohly postupně úspěšně čelit svým základním potřebám.

Kvůli tomu, že žijeme ve společenství, že vytváříme instituce, jež slouží k předávání kulturního bohatství společnosti a také k prvotní socializaci mezi jednotlivci, celky, které tvoří prostředí, v němž můžeme být svobodní a rozvíjet se, vzdělání se nám prezentuje jako základní právo. Je to hodnota, k níž bychom všichni měli mít přístup, abychom mohli nalézt důstojné místo ve svém prostředí, a také je to soubor vědění a schopností, které bychom všichni měli mít, aby si naše společnost uchovala a prohloubila svou lidskou tvář.

Vzdělávací proces se na počátku soustředí především na primární schopnosti, nezbytné k rozvoji osobnosti. V této první etapě je potřeba podpora rodičů při utváření motivace a přiměřených hranic pro formování kognitivních schopností a etických principů dětí. Následně, ve druhé etapě, je třeba naučit se vědomostem nashromážděným a již existujícím ve společnosti, neboť to je třeba k harmonickému a funkčnímu soužití ve světě. Právě ve škole a na univerzitě má mít vzdělání institucionální podobu, aby bylo možné předat znalosti potřebné k účinnému růstu v akademické a pracovní oblasti. Není to ale všechno. Výchova a školní i vysokoškolská formace nepředávají jen znalosti, ale také hodnoty, které jsou základními stavebními kameny pro identitu. Identitu občanskou, demokratickou, která si je vědoma hodnoty svobody, ale také solidarity a kompromisu, který přijímá za své a oceňuje zděděné kulturní tradice a otevírá se vůči jiným kulturám. Ta může být vytvořena jen v součinnosti s těmito formačními středisky, jimiž jsou školy, univerzity, gymnázia, akademie a spolky.

Měli bychom připomenout, že místo vzdělání v utváření našich lidských společností mělo vždy významnou pozici ve filozofické reflexi. Německý myslitel Martin Heidegger, jeden z největších filozofů naší doby poznamenával ve vztahu k mýtu o jeskyni, který popisuje Platón ve svém dialogu *Ústava*, že osvobození vězněných nespočívalo v ničem jiném než v namáhavém a postupném pohybu vstříc světlu vnějšího světa a nakonec v pohledu do slunce, tak aby bylo možné pochopit, že ono je zdrojem života, pravdy a krásy. Takový proces výstupu, podle Heideggera, není nic jiného než *paideia (Bildung)*, staré řecké slovo nesoucí velmi bohatý význam: kultura, transformace duše, cvičení se v ctnosti a ve společenském

životě, moudrost a spravedlnost ve vládě polis. Mýtus pojednával o vzdělání, které pokud je správně pochopené, se nedá zredukovat jen na předávání a připomínání vědomostí, ale je také spíše objevováním, které pozvedá chápání k tomu, abychom mohli žít v plnosti lidský život.

Škola a univerzita tvoří místa formace, v nichž by se předávání znalostí mělo propojit s procesem socializace, jehož prostřednictvím se práva nemají pouze naučit jako obsah učiva v rámci některého předmětu, ale spíše a především mají být zvnitřněna a užívána v praxi každodenního života. Mluvíme tak o hodnotách, které by měly být ve vzájemném vztahu a doplňkem znalostí; a mezi nimi z těchto hodnot jsou ústřední pro naši společnou existenci ty, které utvářejí demokracii a občanství.

Hovořit o demokracii a občanství je srovnatelné s hovořením o kontextu, v němž je možné dobře morálně žít. Toto nepřestává být podstatné ani pro formaci nebo specializaci odborníka na medicínu, protože, jak jsem zmínil již na začátku, a vy to víte lépe než já, zdraví těla je možné a má význam jedině když je zdravá také duše, nebo chcete-li, zdraví naší etické osobnosti.

Demokracie a občanství vytváří horizont důstojnosti, který neoddělitelně patří ke každému z nás. Tento základní princip již v dřívě různými způsoby nastiňovali ti nejnáročnější myslitelé moderního světa. V osvícenství Kant považoval povinnost myslet sám za sebe za nevyhnutelný příkaz dnešní doby, a tak stavěl do středu našeho společenského světa ideál autonomie racionálního subjektu. Na počátku 19. století Hegel postavil do centra své usilovné politické reflexe požadavek uznání jako jádro lidské společnosti. A později, v současném století, Alexis de Tocqueville prohlašoval, že svět se vyvíjí nevyhnutelně směrem k rovnosti. Autonomie, uznání, rovnost – ideály postavené do středu naší společenské představitosti – jsou pro nás také kritériem dobrého života, nakolik jsme členy politického a občanského společenství.

Demokratický režim je pro naši civilizaci takový, který zaručuje naplnění takových ideálů. A když to říkám, zároveň implicitně potvrzuji, že demokracie je mnohem více než soubor pravidel pro dosažení moci a k jejímu vykonávání. Demokracie, chápaná ve svém institucionálním rozměru, je ve svém důsledku souborem pravidel, a jako taková, bývá ztotožňována se společenským uspořádáním rozdělení a vykonávání moci. Demokratický

pořádek je však zároveň způsobem života, prostředím, prostorem, v němž se rozvíjí každá naše běžná existence, která je zároveň jedinečná a neopakovatelná. A tak jako demokracii v její institucionální dimenzi dává tělo soubor pravidel ustavujících a zároveň kontrolujících moc, v dimenzi chápané jako prostředí společenského života – mohli bychom ji nazvat ekologickou – existuje pouze ve svých představitelích, což jsou občané.

Tvrdil jsem, že bez demokracie není doslova chápaného rozvoje. Musím poznamenat, že demokratické zřízení se stává téměř prázdnou skořápkou, klamnou formalitou, pokud subjekty, které v něm žijí, nemají kvalitu občanů. Politická věda, bohatá na srovnání různorodých národních zkušeností, nás učí, že kvalita občanství není jednolitým jevem, který by buď byl celistvý, bez trhlin, nebo by vůbec nebyl. Občanství má spíše povahu mnoha tváří, dynamickou, podrobenou vývoji i úpadkům, určovaným konkrétním dějinným vývojem různých společností. Toto tvrzení nás nemá vést ke snižování míry naší náročnosti vůči existujícím demokraciím, ale zve nás k upření pozornosti na dvojí zodpovědnost našich společností: ty se musí snažit jednak o nastolení demokracie jako institucionálního systému, a jednak o rozkvět a rozšiřování schopnosti být naplněni občany ve svých obyvatelích.

Tak jako existuje neustálé nebezpečí redukovat demokracii jen na hledisko voleb, také čelíme stálému riziku rozumět občanství jen v jeho politické dimenzi. Klasická teorie občanství nám říká, že je výsledkem pozvolného rozšiřování práv subjektů.¹ Tato práva nejsou jen politická, jsou také občanská a sociální a všechna se ukazují být zahrnutá ve velkém výdobytku naší doby, v nauce o lidských právech. Je důležité mít na zřeteli komplexní povahu občanství, protože v opačném případě by bylo obtížně pochopitelné, v jakém smyslu se ryzí občanský život může pro lidi ve výsledku stát zdrojem dobrého morálního života a tím také projevem kýženého celistvého rozvoje.

Občanství, zredukované na svou politickou tvář, by mohlo být považováno za naplněné, kdykoli by měl nějaký subjekt podíl na moci ve společnosti, ať už prostřednictvím prostého úkonu hlasování, nebo jinou činností, v níž by musel projevit větší iniciativu. I přes takovéto vymezení zůstává stále otázkou, jaké uspokojení, jakou míru seberealizace může subjekt účinně vytěžit z tak konkrétní činnosti. Když si položíme otázku, zda občanství je pouze oprávněním, které máme, abychom mohli zasahovat do institucionálního řízení věcí

¹ Giovanni Sartori. *Teoría de la democracia*. Madrid, 1988.

veřejných, vyvstanou nám jako důsledek mnohem větší otazníky: jakou hodnotu má ve skutečnosti demokracie jako prostor pro lidskou realizaci?

V těchto úvahách přijímám jedno přesvědčení sdílené významnými mysliteli na téma demokracie, a sice: jedná se především způsob života. Toto tvrzení staví problematiku, již se věnujeme, do široké roviny úvah, v níž se setkává etika, psychologie a filozofická antropologie i další odvětví myšlení o našem bytí.

Ústředním pojmem, který vévodí tomuto prostoru, je *sociálnost*, nutný, nikoli pouze případný rys našeho bytí ve společnosti. Tato *sociálnost* není hodnocena vždy stejným způsobem. Jeden bystrý současný esejista, již pozapomenutý, Tzvetan Todorov, v jistém momentu připomněl, že v západní filozofické tradici jsou přinejmenším dva způsoby čelení tomuto problému.² Na jedné straně se nacházejí ti, kdo jako Montaigne, Hobbes či Freud přijímají společenské bytí jako nevyhnutelné a nutné zlo, s nímž se člověk musí naučit žít. Jiní, jako Aristoteles či Rousseau, připouští také nutnost takového soužití, ale nicméně v něm nevidí zdroj neklidu, ale právě způsob utváření osobnosti. Jsme neúplné bytosti, na cestě k plnosti, a tento příslib uskutečnění naší přirozenosti, tato možnost být tím, čím jsme povoláni být, se může naplnit jedině naším bytím spolu s ostatními, naším prodloužením se do nich, naší otevřeností vůči těm, kteří jsou zároveň odlišní i podobní nám samým.

V tradici demokratického myšlení nacházíme, s jistými odstíny odlišnosti, obdobné rozdělení. Od přísně liberálního chápání demokracie, která je povolána zaručit, aby jednotlivec mohl dosahovat svých osobních oprávněných cílů mírovými a zákonnými prostředky, s co nejmenším možným vměšováním státu nebo ostatních členů společnosti. Demokracie je tedy sociálním uspořádáním, systémem záruk, navrženým k uskutečnění celistvého člověka, subjektu chápaného jako *homo clausus*, jak jej příhodně nazval německý sociolog Norbert Elias.³

Jinak je tomu s druhým pohledem demokratického myšlení, které v tomto systému spatřuje možnost, aby se osoby vzájemně propojily vztahy solidarity a zdvořilosti a prožívaly své spolubytí, tedy své občanské společenství, jako příležitost navzájem se doplňovat.

² Tzvetan Todorov. *La vida en común. Un ensayo de antropología general*. Madrid, 1995.

³ Norbert Elias. *Sociología fundamental*. Barcelona, 1982.

Přirozeně, aby tento ctižádostivější význam slova demokracie nabyl na realnosti, je nezbytné překročit okruh politických práv a povinností a uvažovat o vlastnostech, které by měl mít takový systém soužití. Byla by v zásadě vyloučena jakákoli možnost pasivní občanské existence vůči ostatním nebo státu. Taková pasivní existence – uskutečnitelná, když očekáváme jen to, že se nikdo nebude vměšovat do našich záležitostí, nebo když složíme veškerou svou naději do rukou státu nebo vlády, – může vést jedině, a to v lepším případě, k oslabení občanského života, nebo v horším případě, ke zdegenerovaným formám demokracie, jako jsou vztahy občanského vazalství nebo klientelismu, tomuto světskému zlu latinskoamerických republik.

Jádrem budování demokracie orientované k vytvoření prostoru pro lidskou realizaci, tedy rozvoj, je zakořenění a rozšíření aktivního občanství, tedy systému občanského bytí, v němž by spoluúčast občanů nebyla výjimkou, ale naopak pravidlem.

Jestliže demokracie se pro nás má stát životní silou a má vtisknout našim společností lidštější ráz, stane se tak vytvořením silné, celistvé a zdravé občanské společnosti, která by představovala opravdovou agoru, místo setkání, společný prostor, v němž by se občané potkávali, aby rozvíjeli a sdíleli, co se naučili.

Abychom pokročili vstříc těmto cílům, jak jsme poznamenali již na začátku, je zásadní, aby taková instituce, jakou je univerzita, která byla vytvořena k tomu, aby formovala celistvě osobnosti, si byla vědoma své veliké zodpovědnosti a pracovala prostřednictvím promyšleného dialogu a kritiky opřené o utvrzování v tom, co demokracie vyžaduje k dobrému společenskému životu.

Děkuji.